

Микола Варварцев

УКРАЇНЬСЬКА ІСТОРІЯ ТА ІСТОРИКИ НА СТОРІНКАХ ЖУРНАЛУ «LA RIVISTA EUROPEA» (1870-ті роки)

У статті висвітлюється започаткування наукової україністики в Італії у 70-ті роки XIX ст., роль флорентійського журналу «La Rivista Europea» та його співробітника Михайла Драгоманова в ознайомленні західноєвропейської громадськості з дослідженнями історії українського народу.

Ключові слова: *славістика, італійська україністика, історія України, фольклор, історик Михайло Драгоманов.*

У грудні 1869 р. у Флоренції вийшов перший номер нового щомісячного журналу «La Rivista Europea» («Європейський огляд»), присвячений питанням літератури, науки і мистецтва. Свою назву він успадкував від міланського періодика, що виходив у 1838–1848 рр. у період боротьби за національне об'єднання Італії.

Нове флорентійське видання заснував один із учасників руху Рісорджименто, професор Інституту вищих наук Анджело Де Губернатіс. Спираючись на патріотичні традиції попередників, він ставив за мету сприяти розвитку італійської культури і науки шляхом якнайширшого спілкування з інтелектуальним середовищем інших країн. Своє кредо професор неодноразово висловлював перед сучасниками, зокрема, виступаючи 1874 року із серією нарисів про італійське суспільство на сторінках петербурзького журналу «Вестник Европы». «Я, — писав він, — завжди поставав проти вузького патріотизму, який вважає Альпи нездоланною перешкодою, через яку не повинно нічого проникати до нас, і завжди обстоював вільний обмін ідей між націями»¹.

Від перших випусків «Європейський огляд» друкував статті й кореспонденції з Франції, Іспанії, Росії, інших країн, перебираючи роль загальноєвропейської трибуни, якою поряд з італійцями послуговувались іноземні вчені й літератори. Жоден італійський журнал не мав такої розгалуженої мережі кореспондентів усередині країни і за рубежом, яку вдалося створити Де Губернатісу. У лютому 1873 р. в списку співробітників журналу з'явилося ім'я М. Драгоманова, який на той час перебував у Флоренції за науковим відрядженням Київського університету св. Володимира. За кордоном він проводив активну дослідницьку і громадську діяльність: одночасно з пошуками і вивченням матеріалів із всесвітньої історії (що була його науковою спеціальністю) займався питаннями «українофільського руху»,

до якого прилучився ще із студентських літ. Одразу після переїзду на початку листопада 1871 р. із Гейдельберга до Флоренції він почав знайомитися з італійською пресою у пошуках відомостей про Україну і був розчарований. У першому ж флорентійському листі від 16 листопада до свого галицького кореспондента, студента Віденського університету М. Бучинського, він писав: «Про діла австрійські, а у частності галицькі, тепер уже почти вовсі нічого не знаю. Тутешні газети тим хуже німецьких, що закордонними ділами займаються мало». З наступного листа від 26 листопада — 2 грудня до того ж самого адресата дізнаємося знову про справи преси: «З нетерпінням сліжу я за звітками з Австрії і ради цього перечитую німецькі газети [...], бо італіянці не дуже то багато пишуть про чужі діла і краї. Та живої суті по газетах не вислідиш: все міністри та голі імена, а народів і не видно»².

Учений сповіщав, що читає згадані газети у «кабінеті для читання». Це була бібліотека, заснована відомим просвітителем доби італійського Рісорджименто Джованом П'єтро В'єссе (1778–1863). Зазначимо, що її зібрання друків того часу збереглося до наших днів і є складовою частиною муніципальної бібліотеки м. Флоренції, що нині має ім'я його засновника. Тут також зберігся архів «кабінету». Саме у книгах реєстрації читачів нам удалося знайти відомості про Драгоманова. Це два його власноручні записи італійською мовою, що підтверджують інтерес ученого, зокрема до преси. Перший від 21 листопада 1871 р. зазначає ім'я, прізвище та адресу помешкання вченого у Флоренції, а також термін, упродовж якого він збирався послуговуватися фондами кабінету — «3 місяці». Другий запис, зроблений 7 вересня 1872 р., вказує, що Драгоманов має намір читати саме «газети»³.

У фондах бібліотеки В'єссе можна знайти різні часописи, що у ХІХ ст. передплачував кабінет, — із Франції, Німеччини, Австро-Угорщини, Великої Британії, Бельгії та інших країн. Дізнатися з них щось суттєве про «українське питання», як пересвідчувався Драгоманов, було складно через панування офіційних повідомлень тих держав, до складу яких входили українські землі. Тому вже у листопаді 1871 р. він плекав ідею про створення спеціальної праці, присвяченої українству. «Якби мені, — писав Бучинському, — Ви дозволили аби дали місце у Вашому органі (йдеться про львівський часопис «Правда». — М.В.) для статті, котра би ізложила, не озираючись ні на що, од повного серця наші (т.є. мене і других подобних у Росії) мислі об українським вопросі, я б зробив це у довгенькому писанню»⁴.

Однак першу таку публікацію київський учений подав до «La Rivista Europea», з редактором якого він познайомився у грудні 1871р. завдяки письмовій рекомендації від видавця «Вестника Европы» М. Стасюлевича⁵. У жовтні 1872 р., за словами самого Драгоманова, вже був готовий «коро-

тенький перегляд літературного діла на Україні і у Галичині»⁶. 1873 року в двох номерах журналу за лютий і березень його працю під назвою «Український літературний рух у Росії і Галичині» було опубліковано за підписом «Українець».

У дослідницькій літературі участь М. Драгоманова в «La Rivista Eugorea» привертала увагу при вивченні його літературознавчої і фольклористичної діяльності. 1906 року, видаючи «Розвідки Михайла Драгоманова»⁷, М. Павлик опублікував у третьому томі переклади деяких флорентійських статей ученого, обминувши, однак, першу і найбільшу, якій сам автор надавав принципово-програмного характеру. Значно пізніше — 1970 року — ця праця розглядалася у контексті однієї з тем літературознавства — у статті Д. Наливайка «Драгоманов — популяризатор Шевченка в Західній Європі»⁸. Побіжно вона згадана також у монографії З.М. Потапової про російсько-італійські літературні зв'язки (1973 р.)⁹. Щодо італійської історіографії, то в ній тема «Драгоманов і «La Rivista Eugorea»» на розроблялася. 1994 року в Римі вийшла спеціальна праця про українські й білоруські студії в Італії, але її хронологічні рамки обіймають період 1920–1990 роки¹⁰.

Воднораз слід зауважити, що у зазначених вище дослідженнях участь Драгоманова в італійському щомісячнику трактується саме із позицій завдань літературознавчої науки. До цього певною мірою спонукала сама назва публікації українського вченого, що промовляє про «літературний рух». Однак і Драгоманов, і його італійські сучасники вкладали у терміни «література», «літературний» ширший зміст, що обіймав не лише твори красного письменства. Це підтверджують коло тем і питань, включених до праці «Український літературний рух у Росії і Галичині», й самий заголовок її першого розділу — «Історія й етнографія». Так само вживався термін «письменник». Один із прикладів цього — виданий 1880 року у Флоренції професором Де Губернатісом «Біографічний словник сучасних письменників»¹¹, де вміщено багато статей про авторів книг із мистецтва, природознавства, історії, економіки тощо. Тут фігурують такі особистості, як натураліст М. Доріа, хірург М. Пірогов, поет І. Франко, генерал Дж. Гарібальді та ін. Нарешті, маємо роз'яснення самого Драгоманова в його праці «Література російська, великоросійська, українська і галицька» (1873), в якій він прагнув розкрити «відносини українських писателів і літератури до громади», показати що «таке була і єсть українська література щодо ідей, т.є. які потреби і які обставини соціально-політичні викликали до життя цю літературу і давали їй той чи другий напрямок і характер», «що таке була і єсть ця література по її матеріалу»¹².

Йшлося, отже, про розгляд явищ політичної історії. Характерно, у примітці редакції журналу до публікації «Українського літературного руху» наголошувалось, що її «високоосвічений і вільнодумний автор порушує в

ній історичну і етнографічну проблему»¹³, що, власне, впливало із завдання, яке ставив Драгоманов перед собою — представити західноєвропейському читачеві певне коло найважливіших відомостей про весь народ — українців, їхнє походження, історію, сучасне життя.

Драгоманов уважав за необхідне починати свою працю з проблеми, відомої західній громадськості через політику європейських держав щодо Слов'янщини, зазначаючи: «Ми маємо сказати правду про становище та історію слов'янських народів і країн, про те, що обізнаність західноєвропейського суспільства не відповідає ані обширу території, яку займають ці народи, ані зростаючим зв'язкам між ними і Західною Європою. Більше того, ці країни у багатьох відношеннях менше відомі у Західній Європі, ніж деякі землі Азії або Африки, про які, за браком відомостей, говорять, послуговуючись принаймні передсудами»¹⁴.

Увага передусім приверталася до «прикладу новітнього часу» — польського повстання 1863 року, коли європейські держави, за винятком Пруссії, влаштували на його підтримку «хрестовий похід» проти Російської імперії. «Друзі польської революції» спирались у своїх діях на гасла самих повстанців, не розрізняючи у національних прагненнях поляків «справедливі і несправедливі вимоги». Цього б не сталося, зазначав автор, якби західні політики володіли належними «знаннями з історії та етнографії країн слов'янських народів»¹⁵. Адже претензії «польської національної партії» ігнорували принцип національності й сягали, окрім власне польських етнографічних територій, українських і білоруських земель, «народи яких ніколи не припиняли протестувати проти панування польської аристократії». Драгоманов уживав поширену в тогочасній літературі термінологію щодо згаданих земель — «литовські» та «західноруські» й пояснював, що в історичних джерелах українці фігурують під назвами «руські», «русини», «малороси» і, власне, «українці». Через те він нагадував про свідчення Боппана, Герберштейна та інших європейців минулих століть, які виокремлювали на східнослов'янських територіях український народ.

Ще одним приводом для написання своєї праці Драгоманов уважав поширену в середині XIX ст. у Західній Європі теорію, що заперечувала окремішність українців як нації. Вона подавалась як висновок наукової думки, цитувалась у виданнях таких дослідницьких інституцій, як Антропологічне товариство Франції. Автором цієї теорії був польський емігрантський публіцист Г. Духинський, який уважав український народ складовою частиною польської нації. Його брошури, опубліковані французькою мовою у Парижі, сприймалися безкритично у західноєвропейській історіографії, тоді як праці про Україну, виконані українськими вченими, залишалися terra incognita для неї. Тому Драгоманов зазначав, що своїм виступом в «Європейському огляді» прагне подати «бібліографічний нарис

української літератури», аби прислужитися розкриттю питань «сучасних міжслов'янських відносин».

Отже до висвітлювання різних етапів української історії він залучив передусім праці «знаного історика проф. Костомарова», який ще 1861 року в петербурзькому журналі «Основа» подав аргументовану критику помилкових поглядів Духинського. Від Драгоманова зарубіжні читачі дізналися і про студію Костомарова — «Две русские народности», що підтверджувала національну самобутність українців, їхню особливу історію й культуру, відмінні від російських. «Названий професор, — підкреслював Драгоманов, — є одним із ґрунтовних і ґрунтованих дослідників російської й польської історії, має бути визнаним знавцем питання про українську національність із більшим правом, аніж пан Духинський, незважаючи на те, що він із Києва»¹⁶.

На сторінках «Європейського огляду» постав широкий діапазон українознавчих досліджень, виконаних у ХІХ ст., окреслювалася роль Миколи Костомарова в їх розгортанні. Зарубіжній громадськості він був представлений як автор 13 томів «історичних монографій», створених на документах архівів Петербурга, Москви і Варшави. Серед його книг Драгоманов називав розвідку «Юго-Западная Русь и Брестская уния», присвячену об'єднанню латинської й грецької церков «усупереч бажанню українського народу», і «початку національної війни і революції проти поляків і панів». У характеристиці іншої його праці — «Гетман Богдан Хмельницький» зазначалося, що це — «три томи про найважливіший період революції малоруського народу та союз Малоросії з Великоросією, або Московською державою в ХVІІІ ст.». Монографія «Последние годы Речи Посполитой», за Драгомановим, висвітлює «окрім дипломатичної історії поділу Польщі, історію народних мас у Західній Русі тієї доби, передусім історію повстань українського населення проти польських поміщиків і католицького кліру в 1768–1769 рр.»¹⁷ Підсумовуючи огляд праць Костомарова, Драгоманов підкреслював, що вони є показником того, що автор прагнув «писати історію народу, а не тільки офіційних відносин».

До уваги західного читача було винесено і питання про витоки формування української національності. Посилаючись на літописи, Драгоманов називає у стародавній Русі «жителів Києва, Волині та ін. справжніми предками українців», тоді як поляки «для західних русичів, для українців завжди були окремим народом». Аналізуючи подальший період історії, автор спробував визначити соціальний склад українського народу. «У роки революції під проводом Хмельницького, — вказував він, — до українських козаків України належали, окрім самих козаків, тобто малоруського народного війська, частина малоземельного дворянства, обурена переслідуванням греко-руської віри, і майже весь народ України»¹⁸.

Завдяки «Європейському огляду», який надав свої сторінки для розвідки Драгоманова, надбанням західноєвропейської історіографії стала статистична характеристика України XIX ст. як по регіонах, так і щодо всіх її територій у цілому. Вона реєструвала 12 млн. українців Російської імперії, які жили на землях Лівобережної й Правобережної України, а також у «Новоросії». Автор дослідив і українську людність в Австро-Угорській імперії, показуючи терен її розселення — Східну Галичину, Буковину, Червону Русь (Закарпаття). Називаючи кількість австрійських українців — 3100000, Драгоманов наголошував, що вони — частина того самого населення, що мешкає у Російській імперії — «на Волині, Полтавщині та ін.»

У другій частині праці Драгоманова — «Література» — виклад історії України торкався періоду від кінця XVIII ст. до 70-х років XIX ст., акцент робився на перебігу подій українського національного руху, культури і науки. Принагідно згадувалися відомі західним дослідникам бретонська і провансальська проблеми у Франції, каталонська — в Іспанії, фламандська — у Бельгії, щоб, порівнюючи, виокремити характерні риси «українофільства» або «хлопоманства». Драгоманов зазначав, що український рух не є суто національним, як на Заході, бо переймається не лише долею національної культури: «Як усі рухи, засновані на національних ідеях і пов'язані з історичними народними традиціями, українофільство має певне політико-соціальне забарвлення [...] Щирі прихильники національних малоруських ідей найбільше симпатизують автономії Малоросії у тій формі, в якій вона зберігалась у XVII ст., коли козаки Малоросії мали визнане Переяславським трактатом із Московським царством право вибирати своїх керівників і свою адміністрацію»¹⁹. Водночас Драгоманов критично оцінював тенденції за правління гетьманів — прагнення козацьких ватажків стати дворянами за прикладом великоросіян, їхню участь у покріпаченні українських козаків — тих, хто саме завойовував «козацьку волю».

Далі йшлося про новий етап українського руху, що збігся із скасуванням кріпосного права 1861 року і польським повстанням 1863 року. Відтоді «малоруські патріоти» мали можливість діяти «лише спільно з ліберальною партією в усій Росії» задля здобуття «громадських свобод, обласної й міської автономії та поширення серед народу освіти і науки». У Російській імперії, за висновком Драгоманова, Україна була тим краєм, «де народ найдовше зберігав свободу особистості, де найбільш тривалий час утримувалася рівність між станами населення, де стихійні історичні традиції були живі, аніж будь-де»²⁰.

Щодо власне художньої літератури, то її розвиток Драгоманов розглядав у тісному зв'язку з українською історією. Починаючи від «Енеїди» Котляревського, у ній знаходили відображення різні сторони національного життя українців — у комедіях, пародіях, сентиментальних оповіданнях, мело-

драмах, ідиліях. Однак цей літературний процес, зазначав історик, «поступово перейшов до наукових студій життя, поезії, уявлень та історії народу, демократичних ідей». Українською літературою прищеплювалася «повага до народу», визнавалися «права народних мас». У цьому особливу роль відігравала фольклористична література: «Серед наукових праць, які продукує малоруський літературний рух, одне із перших і почесних місць посідає видання пам'яток народної поезії і звичаїв»²¹. У «La Rivista Europea» було представлено низку праць та імена тих, хто досліджував історію українського народу за творами фольклору — Цертелева, Максимовича, Срезневського, Метлинського, Закревського, Костомарова, Мордовцева, Куліша, Рудченка, Лисенка та ін. В Україні, вказував Драгоманов, побутував власний самобутній епос — думи — пам'ятки багатовікової боротьби українців проти іноземних поневолювачів у XVI–XVII ст. У своїй флорентійській праці він знайомив читачів з історичними персонажами цих народних творів — Марусею Богуславною, Байдою-Вишневецьким, Іваном Виговським, Наливайком, Хмельницьким, Морозенком, Нечаєм, Чалим, Палієм, Мазепою²².

Драгоманов наголошував на «науковому і суспільному значенню студій, які пробудили новий інтерес до змагань українців в їхній історії». Тому він знову згадував Костомарова — «найбільшого вченого-історика», виокремлював Куліша — автора «історичного роману» «Чорна рада». Українські письменники — Котляревський, Квітка-Основ'яненко, Марко Вовчок та інші — своїми творами сприяли «зростанню почуття приязні до народних мас». Як явище української історії й культури було представлено М. Гоголя — «визначного гумориста і реформатора російської літератури», автора «Вечорів на хуторі поблизу Диканьки», «Миргорода», «Тараса Бульби». Гоголь був «прихильником українських народних пісень, оповідей і традицій [...] й тому з такою виразністю відтворив багато типових національних характерів і образів малоруських козаків, дворян, священників, семінаристів»²³.

Найяскравішим уособленням України, на думку Драгоманова, став Т. Шевченко. З «Європейського огляду» італійці вперше могли докладно дізнатися про діяльність і творчість великого поета, історію його життя і боротьби — викуп із кріпацтва, тираноборчу поезію, участь у «напівтаємному товаристві, іменованому братством Кирила і Мефодія», створеному для «сепаратистського повстання» у поєднанні з «панславистською революцією», віддання у солдати і заслання. Драгоманов писав про широке визнання Шевченка слов'янськими культурами, а також про німецькомовну публікацію «Тарас Григорович Шевченко — малоруський поет» Обриста, видану в Чернівцях, зазначаючи, що, навпаки, «у Західній Європі він майже невідомий». Тому історик уважав за потрібне окреслити коло основних

шевченківських творів. Серед них було представлено як збірку «Кобзар», так і окремі поезії — «Наймичка», «Невольник», «Катерина», «Кавказ», «Сон», «До Основ'яненка», «Чигрине, Чигрине», «Іван Підкова», «Гайдамаки», «І мертвим, і живим...», «Шафарикові», «Ян Гус», «Єретик» тощо. Драгоманов перший на Заході вказав на світове значення діяльності українського генія: «Шевченко має належати до найбільших народних поетів, не тільки національних — бо націоналізм часто поєднується із вузькими ідеями і так званим шовінізмом, — а й до найбільших поетів демократії й свободи людства»²⁴.

Європейська громадськість почула й про перешкоди, що чиняться у Російській імперії проти української культури, зокрема про заборони, вжиті царським урядом у 1860-ті роки. Водночас історик підкреслив роль зв'язків українців Наддніпрянщини і Галичини у розвитку українського руху, національної культури, розповів про львівські центри українського відродження — «Матицю руську», «Просвіту», пресу, діяльність тамтешніх літераторів і вчених — Головацького, Партицького, Осадчого, Шараневича, Петрушевича. Італійський журнал відкрив Західній Європі ім'я і твори Ю. Федьковича — як письменника з народу, «із селянської родини», кращі поезії якого «засуджують несправедливості політичного і соціального життя, відтворюють картини його чудової батьківщини». З поданого нарису про галицьку літературу, зазначалося в «Європейському огляді», читачі можуть побачити «дедалі міцніючий союз українського патріотизму з демократичними і ліберальними ідеями нашого часу» та його мету — «просвіту народу і його визволення».

Отже, зламавши хибні стереотипи про слов'янство, дослідження М. Драгоманова презентувало на Заході широко аргументований науковий погляд на історію України, окреслювало важливі напрями її подальшого вивчення, значення її для розвитку українського національного руху.

Надаючи принципового значення цій праці, автор узявся і за її поширення. У редакції журналу він замовив її відбитки у вигляді окремої книжки, щоб адресувати їх ученим і публіцистам Франції, Великої Британії, Іспанії та інших країн. Загалом, за відомостями самого автора, було замовлено 200 відбитків²⁵. Тільки для поширення в Австро-Угорщині вчений передав 50 примірників через університетського колегу професора О. Кістяківського, який, повертаючись із закордонного відрядження до Києва, залишив їх у Львові. Того ж 1873 р. львівський часопис «Правда» заходом письменника В. Навроцького почав друкувати виклад цієї флорентійської праці.

Як і сподівався професор Де Губернатіс, вихід у світ «Українського літературного руху» набув великого резонансу в наукових колах Заходу. У листі від 18 січня 1873 р. до М. Бучинського М. Драгоманов писав, що

«Де Губернатіс радий, що зачеплен вопрос цікавий, бо він силиться зробити свою «La Rivista Europea» міжнародною»²⁶.

Наведені вченим факти та аргументи про Україну були настільки вагомими і беззаперечними, що європейська славістика стала переоцінювати свої українознавчі уявлення. Одним із перших відгукнувся лондонський журнал «Fortnightly Review» («Двотижневий огляд»), вмістивши статтю Левеле, який відмежовувався від тези про польські корені походження українського народу. Схвально відгукнувся про драгоманівську розвідку дослідник національних культур, редактор французького народознавчого періодика «Revue Celtique» («Кельтський огляд») Г. Гедоз. У листі, надісланому Драгоманову у Флоренцію, він повідомив, що до книги, яку пише про Росію і німців, має намір включити витяги із «Європейського огляду» про українців²⁷. Інший французький дослідник Л. Леже у паризькому часописі «La Republique Française» («Французька республіка») зазначав високий науковий рівень праці «Українця», опублікованої у Флоренції. Позитивні відзиви з'явилися також у періодиках «Correspondance slave», «Revue de France» (Франція), «Revue universelle et bibliotheque de Suisse» (Швейцарія) тощо. В Італії з позицією, висловленою Драгомановим, солідаризувалися професори Пізи, Флоренції, Рима.

Говорячи про всі ці відгуки, Драгоманов наголошував, що вони допомогли «звернути увагу європейської публіки на наше діло», на «нові» аспекти українського національного руху²⁸. Тоді ж він склав реферат одного із відгуків, статті Леже, надрукованого невдовзі у «Правді» під назвою «Наша література перед печатю західно-європейською»²⁹. У Росії спершу про флорентійську публікацію українця дізнались із газети «Санкт-Петербургские ведомости» — однієї з найпоширеніших в імперії. Її матеріал одразу передрукувала газета «Киевлянин» під назвою «Вартий уваги твір». «Автор, який сховав своє ім'я під псевдонімом «Україно», — писала вона, — очевидно, постійно до останнього часу стежив за всім, що з'являлося у нас в галузі історії, критики та етнографії, він знає не тільки праці пп. Костомарова, Куліша, Максимовича та інших, а й покликається на новітні статті». Переказуючи теми флорентійської розвідки, газета зокрема вказувала, що автор «уважає за необхідне спростувати фальшиві відомості, поширювані переважно французькою пресою щодо Великої й Малої Росії», познайомив італійських читачів із «історією Малоросії» та її «літературним рухом», звернув увагу «саме на народну поезію, згадав осіб, які займалися збиранням її пам'яток, і з великою докладністю зупиняється на Шевченкові»³⁰.

Поява в «La Rivista Europea» праці «Український літературний рух» поклала початок українсько-італійським науковим контактам у суспільствознавстві. Перед виїздом із Флоренції Драгоманов домовився з Де Губернатісом про подальшу співпрацю в «Європейському огляді». Невдовзі після

повернення на батьківщину в листі від 2 листопада 1873 р. він повідомляв видавця журналу, що облаштувався в Києві й готовий «обратиться к исполнению моего обещания Вам, а именно сообщать для Вашего журнала сведения о нашей библиографии. Две такие заметки посылаю теперь»³¹. Тут, проте, слід уточнити: ще перед тим, як залишити Італію, Драгоманов опублікував у травневій книжці «La Rivista Europea» другу свою працю — «бібліографічну» статтю «Нові видання Російського географічного товариства»³², в якій познайомив читачів флорентійського щомісячника передусім із томом досліджень етнографічно-статистичної експедиції в Україну під керівництвом П. Чубинського. Він виокремлював представлений у томі новий напрям українських історичних досліджень — «розвідку проф. О. Кістяківського з історії та карного права» і «студію Чубинського про звичаї та ідеї народної української юриспруденції порівняно із стародавнім руським і слов'янським правом».

Щодо згаданих Драгомановим двох заміток, то Де Губернатіс опублікував їх уже в грудні 1873 р. в розділі «Слов'янські літературні звістки»³³, продовжуючи лінію, обрану його київським кореспондентом на впровадження в європейську історіографію результатів українських наукових досліджень. Перша замітка розповідала про вихід у світ третього тому згаданої етнографічно-статистичної експедиції, видрукуваного «під наглядом М. Костомарова», підкреслювала значення вміщених тут нових фольклорних матеріалів для вивчення загальної історії українського народу. Другий допис популяризував «нову працю проф. Миколи Костомарова» — «Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей» (перший випуск), присвячений подіям у Русі X–XIV ст.

У травні 1874 р. у Флоренції з'явилася чергова стаття Драгоманова — «Етнографічні студії в Києві»³⁴, в якій розглядалися розвідки, надруковані у «Записках» Південно-Західного відділу Російського географічного товариства — новоствореного київського наукового осередку, де гуртувалися представники різних галузей знань про Україну. Йшлося про дослідження професора ботаніки О. Роговича, секретаря відділу товариства П. Чубинського, етнографа О. Русова, композитора М. Лисенка, а також про власний реферат. Як і в попередніх своїх італійських публікаціях, Драгоманов акцентував увагу на студіях «історичних переказів і пісень» в Україні, створених самим народом, — про гайдамацький рух середини XVIII ст. («селянську революцію»), боротьбу проти турецьких загарбників, кріпацьку неволю тощо. Ця стаття була першою, яка донесла до західних народознавців ім'я визначного виконавця самотнього українського кобзарського мистецтва — Остапа Вересая. Переказуючи зміст власної доповіді, виголошеної на засіданні товариства, Драгоманов зазначив глибокі історичні корені українства, вказав на «залишки» давньоруського героїчного епосу в

українських колядак: «найдавніші з них відтворюють політичне становище Південної Русі VIII–IX ст.». У цій же статті вчений порушив питання про включення українських історичних матеріалів до європейських компаративістських досліджень для вивчення зв'язків України з іншими народами — словаками, сербами, росіянами, німцями, італійцями та ін.

«La Rivista Europea» привернула увагу до питань історії України з огляду на проведення у Києві археологічного з'їзду (серпень 1874 р.). З приводу цієї події журнал писав двічі. Перша публікація, що з'явилась у грудні 1874 р., була передруком статті учасника з'їзду Л. Леже — із паризького «Revue politique e litteraire». Автор характеризував Київ як науковий центр із вивчення історії України, де працюють університет, духовна академія, Київська археологічна комісія. Називаючи доповіді та їх авторів, французький славіст виокремлював наукову діяльність Костомарова — «улюбленця публіки». «Раніше, — зазначав Леже, — він був професором у Києві та вже давно мешкає у Санкт-Петербурзі, але його вважають главою малоруської партії в літературі». Читачі дізналися, що у минулому історик зазнав переслідувань з боку російської влади. «Тепер він кумир молоді і його поява на з'їзді незмінно вітали схвальними вигуками»³⁵.

Докладніший звіт про перебіг археологічного з'їзду в «Європейському огляді» подав М. Драгоманов у січневому номері за 1875 р.³⁶ Як зазначав він, характерною рисою цього зібрання була велика кількість доповідей на «місцеві теми». Серед доповідачів називалися Дашкевич, Житецький, Лошкар'єв, Лебединцев, Лучицький, Малишевський, Терновський, Волков. Водночас автор звіту зазначав, що наукові студії України відбуваються в умовах перешкод, які чиняться із політичних мотивів за допомогою деяких органів російської преси. Саме під час з'їзду вони роздмухували заяви про «загрозу українського сепаратизму», щоб «позбавити національного почуття Південно-Західну Росію її природного ґрунту, стримати розвиток народної літератури», яка вже «збудила жвавий інтерес громадськості Петербурга і Москви до України та її народної поезії».

Січневий випуск «Європейського огляду» виявився «врожайним» на українознавчі праці. Тут з'явилася також підписана ініціалами «S.D.G.B.» стаття «Остап Вересай — останній слов'янський рапсод»³⁷. В її основу покладено реферат О. Русова, прочитаний на засіданні Південно-Західного відділу географічного товариства. Із архівних документів, що зберігаються у флорентійській Центральній національній бібліотеці, дізнаємося, що автором цього перекладу була дружина редактора Де Губернатіса С. Безобразова, у минулому киянка. У листі 2 червня 1874 р. до Де Губернатіса Драгоманов пропонував свою допомогу в перекладі реферату, зокрема цитованих там висловлювань знаменитого кобзаря, обіцяв також надіслати до Італії фотографії Вересая³⁸.

До січневої книжки журналу ввійшла й стаття «Нова книга добродіїв Антоновича і Драгоманова», присвячена виходу з друку в Києві книги «Исторические песни малорусского народа». Рецензент характеризував її як працю, створену на «нових ідеях». Подані у книзі зразки народної творчості, підкреслював він, віддзеркалюють різні, у тому числі найдавніші події історії України, сягаючи доби, що передувала монгольсько-татарському вторгненню до Європи, — походи київських дружин проти Візантійської імперії, князівські міжусобиці на Русі тощо. Окрема група опублікованих творів — «козацькі пісні» — відтворювали новий період української історії. Приверталась увага до коментарів, поданих Антоновичем і Драгомановим, про те, що автори книги «чудово знаються у малоруській історії і сучасному становищі цього народу». Вони, додавав рецензент, продовжують досліджувати нові масиви народно-пісенної спадщини, де йдеться про наступні періоди — «війни за незалежність» проти поляків, добу кріпосництва і післякріпосницький час, — з якими пов'язана поява в Україні «пісень свободи».

Ця стаття підписана псевдонімом «V.V.» («В.В.»). Автор, як видно з її змісту, був ґрунтовно обізнаний із тематикою українських досліджень. Зокрема він посилався на різні збірники українського фольклору що видавались упродовж XIX ст. Про те, що «V.V.» був близький до кола київських учених, можна здогадатися з іншої бібліографічної статті під тим самим псевдонімом — про видану в Києві книгу професора Київського університету В. Іконнікова «Русская женщина накануне реформы Петра Великого и после нее»³⁹.

То, хто ж ховався за псевдонімом «V.V.»? На жаль, ані словники псевдонімів, ані інші довідкові джерела не дають відповіді. Тому маємо висловити лише припущення щодо авторства згаданої рецензії, послуговуючись передусім списком членів київського відділу географічного товариства, в якому співпрацювали Драгоманов і Антонович, а також Ф. Волков (Вовк), службовець Київської контрольної палати. Саме у цей час він розпочинав свою наукову діяльність разом із Драгомановим та іншими вченими, входив до редакції газети «Киевский телеграф». Перша і остання літери його прізвища збігаються з ініціалами італійського псевдоніму. Однак, хто б не ховався за цим псевдонімом, маємо зазначити причетність до започаткування італійського українознавства, окрім самого Драгоманова, інших дослідників.

Співпрацю М. Драгоманова із флорентійським журналом «Європейський огляд» у справі поширення досліджень з української історії й культури було фактично перервано 1875 року, коли у вересні, на вимогу міністра народної освіти Росії, ученого позбавили роботи в університеті св. Володимира, а згодом влада закрила центри українознавчих студій —

Південно-Західний відділ Російського географічного товариства і газету «Киевский телеграф». Сталося так, що саме у цей час і професор Де Губернатіс утратив право на видання свого журналу. Проте ці обставини не могли змінити ініційованого Драгомановим нового в Італії наукового напрямку слов'янознавства — україністики. В «Європейському огляді» продовжували друкувати свої статті та інформації про нові праці українських учених Л. Леже та інші славісти. Наприкінці 70-х — у 80-ті роки XIX ст. студії про Україну були представлені у багатотомній «Історії світової літератури» Де Губернатіса, його статтях у журналі «Nuova Antologia», книгах інших італійських дослідників. Публікації «La Rivista Europea» дали поштовх до започаткування і розгортання аналогічних досліджень в інших країнах Західної Європи, створенню наукової основи західних уявлень про Україну та її історію, боротьбу за українське національне відродження.

Додатки

№ 1

1875, січень. — Рецензія журналу «Rivista Europea» на книгу В. Антоновича і М. Драгоманова про історичні уявлення в українській народній творчості.

Нова книга добродіїв Антоновича і Драгоманова

Ми вже повідомляли про видання вартої на увагу книги добродіїв професорів Антоновича і Драгоманова «Історичні пісні малоруського народу». Зараз же маємо намір докладніше розглянути питання, що містить ця книга і зазначити нові ідеї, запроваджені авторами у науку про малоруську народну поезію.

Малоруська народна поезія була предметом уваги окремих російських літераторів ще від початку XIX століття і наразі маємо більше дюжини збірок поезії, яку співає малоруський народ у Росії та Австрії. Отже, у збірнику, підготовленому добродіями Антоновичем і Драгомановим, є мало пісень, віднайдених недавно. Однак це не применшує значення книги, бо її автори поставили за мету головно впорядкувати історичні пісні, подати до них широкі коментарі і встановити їх автентичність. Адже критичне з'ясування автентичності є дуже необхідним, оскільки в усіх попередніх збірниках малоруських народних пісень знаходиться багато пісень, підроблених цілком або в окремих частинах.

Книга добродіїв Антоновича і Драгоманова поділяється на дві частини. Перша містить історичні пісні епохи, коли місто Київ було столицею руського народу, тобто у період, що передував появі татар у Західній Європі. Друга частина містить пісні козацьких часів. Особливу увагу привертає друга частина, де знаходимо деякі нові думки, які заслуговують на розгляд.

Російська народна поезія (не тільки малоросійська) є вельми багатую, її історичні пісні, зазвичай, мають епічну форму і відомі під назвою «билини». Ці билини належать до різних епох, а деякі з них, безперечно, походять від праісторичних часів. Зміст більшої частини билин відтворює київську епоху: бенкети князя Володимира, подвиги його воїнів. З іменем Володимира тут часто пов'язуються згадки про події, що відбулися раніше або пізніше. Дивна річ: епічні пісні, що розповідають про Київ та його героїв, збереглися у Великоросії, у далекому Сибіру, на берегах Білого моря, тоді як малоросійський народ не знає нічого про билини, хоча Київ був центром так званої Малої Русі. Чимало літераторів марно шукали на берегах Дніпра, Дністра, Буга сліди історичної народної поезії, яка існувала у період до владарювання козаків. Та вони знайшли у Південній Росії багато пісень, безумовно стародавніх, яких співають на різних святах, народних ігрищах тощо. Ці пісні було визнано залишками часів язичництва, останнім відгомном міфологічної поезії, що, виявляється, була у минулому дуже поширеною у слов'янських народів. Отже, припускалося, що історичні пісні за часи панування Києва були цілком відсутні у Малоросії. Однак після публікації книги, про яку ми говоримо, ця думка не може бути вірогідною. Добродії Антонович і Драгоманов стверджують, що історичні пісні мають належати не тільки до епічних пісень і що в межах малоросійської території історичний елемент у святах та ігрищах розпізнається значно легше, ніж елемент міфічний. Автори прагнуть довести, і не даремно, що в цих піснях знаходяться численні приклади звичаїв та обрядів, політичного становища у той самий період, про який йдеться у билинах київського циклу. Так, наприклад, у пісні, позначеній у книзі номером 1, ми чітко бачимо згадки про мандри до Константинополя, що здійснювали вояки варяги для спустошення міста грецької імперії або щоб поступити на службу до імператорської гвардії. Інші пісні містять згадки про тривалі війни, які вели князі династії Рюрика, коли державу було поділено на багато цілком незалежних князівств. Тут знаходяться і свідчення щодо внутрішньої політики князів, устрою їхнього війська тощо. Воднораз добродії Антонович і Драгоманов, посилаючись на нову точку зору, висловлену ними раніше як припущення, уміщують серед історичних пісень XI і XII століть й такі, які, проте, не мають точних прикмет часу їх створення (див. другу пісню за номером 8). Та слід сказати одразу, що ці помилки дуже рідкісні й, безперечно, не підважують головної ідеї книги і не руйнують уявлення про

історичне значення пісень, що дотепер розглядалися лише у міфологічному контексті.

Друга частина збірки містить пісні козацькі; у ній йдеться, зазвичай, про війни проти турків або татар. Героїзм козаків, їхнє страдницьке життя у полоні, кохання дівчини до козака, варварське поводження магометан із християнами — ось мало не всі сюжети пісень другої частини книги. У цій частині є багато важливих коментарів, якими супроводжуються пісні. Ці коментарі переконують, що добродії Антонович і Драгоманов чудово знаються у малоросійській історії й сучасному становищі цього народу; тут знаходимо також деякі важливі для порівняльної літератури відомості про народні пісні інших націй, переважно слов'янських.

Добродії Антонович і Драгоманов не думають зупинитися на виданні малоросійських народних пісень. Вони обіцяють опублікувати згодом другий том, в якому буде зібрано історичні пісні епохи війн за незалежність проти поляків і пісні часів кріпосництва. 1848 року в Галичині й 1861 року в Росії за нових соціальних умов виник новий вид народної поезії — пісні свободи. Вони складатимуть останню частину другого тому в збірці добродіїв Антоновича і Драгоманова.

В.В.

La Rivista Europea, 1875, gennaio, pp. 410-412. Переклад з італійської.

№ 2

1875, 7 березня. — Відгук газети «Киевский телеграф» на слов'янознавчі та українознавчі публікації в журналі «La Rivista Europea».

Библиография

«Rivista Europea» о культуре нашей и наших соседей

Шестой уже год, как выходит во Флоренции ежемесячное издание «Rivista Europea» под редакцией профессора санскритского языка и сравнительного языковедения в тамошней Школе высших наук (Scuola dei studi superiori) г. Анджело де Губернатиса, знакомого нашей публике по статьям и корреспонденциям, печатаемым в «Вестнике Европы». Журнал этот в особенности выдается богатым развитием библиографического отдела, а в нем — сведениями о литературном движении в таких странах, о которых редко приходится встречать известия несмотря на то, что в них появляются вещи в научно-литературном отношении ценные и во всяком случае совершенно интересные в культурном отношении явления. Таковы, например, Испания, Португалия, Южная Америка, Венгрия, Румыния,

Греція, славянські землі, де італійський журнал має кореспондентів едва ли не більше, ніж який інший журнал в нинішнє час. Для нас, росіян, цікаво те, що «Rivista Europea» особливо часто говорить про Росію, а також про країни з нами прикордонні едва ли не частіше всіх інших західних, да і наших видань.

Перший номер «Rivista Europea» за поточний рік включає в себе особливо багато статей вищезгаданого роду. Так, в ньому розміщена вступительна лекція г. Луї Леже в курсі російської мови (*La langue russe*) в паризькій Школі живих східних мов, стаття видавця про поета Алексея Жемчужникова, живущого тепер в Флоренції, критична стаття про збірник історичних пісень малоросійського народу гг. Антоновича і Драгоманова, до якої ми вирішуємо зробити поправку, що весь збірник, як видно з передмови, розрахований не на два томи, а на п'ять томів, стаття г. Драгоманова про археологічний з'їзд в Києві в 1874 р., стаття «Остап Вересай», позначена буквами, в яких не важко дізнатися перекладачку розповіді Тургенєва «Вешні води» на італійську мову. Во другій книжці флорентійського огляду знаходимо статтю московського професора Бушлаєва «Заметки о славянской мифологии», написану по приводу нової книги видавця про «Мифологию Вед», початок французького перекладу кращої повісті г-жи Кохановської «Из галереи дедовских портретов», а також заметки І.К. по приводу приведеної в грудневому «Rivista Europea» витримки про Пушкіна з книги Кастеляра про історію республікансько-демократичного руху в Європі [...] В обох NN італійського огляду, крім того, розміщена літературна кореспонденція з Греції і з Румунії.

Остання країна межує з нами. Некогда малоросійські магнати і козаки проливали кров свою разом з румунами проти турок. Румунія дала нашій літературі Петра Могилу і Кантемира. Тепер же у нас про Китай більше знають і частіше говорять, ніж про Молдо-Валахії незважаючи на те, що в Росії живе 910000 молдован, на яких не може не впливати ход культури їх співплемінників [...].

Київський телеграф, 1875, 7 березня, № 29.

---

¹ Вестник Европы (Санкт-Петербург). — 1874, июль. — 6.111.

² Переписка Михайла Драгоманова з Мелітоном Бучинським 1871–1877. — Львів, 1910. — С. 55, 60.

³ Biblioteca Viesseux, Firenze, archivio storico, libro dei soci 3.9.871 — 19.3.875, pp. 20, 73.

⁴ Переписка Михайла Драгоманова... — С. 61.

- ⁵ М.М. Стасюлевич и его современники в их переписке. — СПб., 1913. — Т. 5. — С. 189, 195.
- ⁶ Переписка Михайла Драгоманова... — С. 172.
- ⁷ Розвідки Михайла Драгоманова про українську народну словесність і письменство. — Львів, 1906. — Т. 3.
- ⁸ *Наливайко Д.* Драгоманов — популяризатор Шевченка в Західній Європі // Збірник праць вісімнадцятої наукової Шевченківської конференції. — К., 1971.
- ⁹ *Потанова З.М.* Русско-итальянские литературные связи. Вторая половина XIX века. — М. 1973. — С. 114–116.
- ¹⁰ *Sgambati E.* L'Ucrainistica e la Bielorusistica in Italia nel settantennio passato (1920–1990) e i loro compiti futuri. In: *La Slavistica in Italia.* — Roma, 1994.
- ¹¹ *De Gubernatis A.* Dizionario biografico degli scrittori contemporanei. — Firenze, 1880.
- ¹² *Драгоманов М.П.* Літературно-публіцистичні праці. — К., 1970. — Т. 1. — С. 143.
- ¹³ *La Direzione // La Rivista Europea.* — 1973 (febbraio). — P. 475.
- ¹⁴ *Ukraino. Il movimento letterario ruteno in Russia e Galizia // La Rivista Europea.* — 1873, febbraio. — P. 475.
- ¹⁵ *Ibid.* — P. 477.
- ¹⁶ *Ibid.* — P. 480.
- ¹⁷ *Ibid.*
- ¹⁸ *Ibid.* — P. 485.
- ¹⁹ *La Rivista Europea.* — 1873 (marzo). — P. 64.
- ²⁰ *Ibid.* — P. 66, 72.
- ²¹ *Ibid.* — P. 66.
- ²² *Ibid.* — P. 67–68.
- ²³ *Ibid.* — P. 67, 68, 69.
- ²⁴ *Ibid.* — P. 75.
- ²⁵ *Ibid.* — P. 87.
- ²⁶ Переписка Михайла Драгоманова... — С. 269.
- ²⁷ *Студинський К.* Переписка М. Драгоманова з В. Навроцьким // За сто літ (Київ). — 1927. — Кн. 1. — С. 125.
- ²⁸ Там само. — С. 124.
- ²⁹ *Правда (Львів).* — 1873. — Ч. 7. — С. 278.
- ³⁰ *Киевлянин.* — 1873. — 21 августа. — № 99.
- ³¹ *Biblioteca nazionale centrale a Firenze, archivio A. De Gubernatis, cass. 47, № 9.*
- ³² *Ukraino. Le recenti pubblicazioni della società geografica Russa // La Rivista Europea.* — 1873 (maggio). — P. 459–463.
- ³³ *Notizie letterarie slave // La Rivista Europea.* — 1873 (dicembre). — P. 202.
- ³⁴ *M.D. Studii etnografici al Kiev // La Rivista Europea.* — 1873 (maggio). — P. 574–593.
- ³⁵ *Notizie letterarie slave // La Rivista Europea.* — 1874 (dicembre). — P. 211.
- ³⁶ *Dragomanoff M.* Il Congresso archeologico a Kiev nell'agosto 1874 // *La Rivista Europea.* — 1875 (gennaio). — P. 412–416.

³⁷ S.D.G.B. Ostap Nikitic Veressai, l'ultimo de'rapsodi slavi // La Rivista Europea. — 1875 (gennaio). — P. 416–418.

³⁸ Biblioteca nazionale centrale a Firenze, archivio A. De Gubernatis, cass. 47, № 9.

³⁹ V.V. Il nuovo libro de'signori Antonović e Dragomanoff // La Rivista Europea. — 1875 (gennaio). — P. 207–209.

В статтє освещаетсє период становления научной украинистики в Италии в 70-х годах XIX ст., роль флорентийского журнала «La Rivista Europea» и его сотрудника Михаила Драгоманова в ознакомлении западноевропейской общественности с исследованиями истории украинского народа.

Ключевые слова: славистика, итальянская украинистика, история Украины, фольклор, историк Михаил Драгоманов.

The article purports to analyze the problem of forming of the Ukrainian studies in Italia within the 70s of the XIX century. The author examines the contribution of Florentine magazine «La Rivista Europea» and its collaborator M. Dragomanov to dissemination of scientific knowledge of the Ukrainian people's history in Western Europe.

Key words: Slavonic studies, Ukrainian studies in Italia, history of Ukraine, folk-lore, historian Mykhailo Dragomanov.